Available online at http://jgu.garmian.edu.krd

Journal of University of Garmian

https://doi.org/10.24271/garmian.2024.1101

ڕۆڵی ڕێزمانی زمان لە تیۆری چێوەڕێژەکاندا

بێری یاسین حسین[1]، صباح رشید قادر[2]، عاتف عبدالله فرهادی[2]

١- بەشی زمانی کوردی، کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەتی، زانکۆی سەلاحەددین، هەرێمی کوردستان - عێراق.

٢- بەشی زمانی کوردی، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین، هەرێمی کوردستان - عێراق.

Article Info

Received:	January, 2024
Revised:	January, 2024
Accepted:	February, 2024

Keywords

چێوە، جۆرەکانی چێوە، پێگە، پۆل، ڕۆڵ، دەقبەستی

Corresponding Author

beri.hussein@su.edu.krd
atif.farhad@su.edu.krd

پوختە:

ئەم توێژینەوەیە بە ناونیشانی (ڕۆڵی ڕێزمانی زمان لە تیۆری چێوەڕێژەکاندا)یە، یەکێك لە گریمانەکانی "پایك" لە تیۆری چێوەڕێژەکاندا، بیرۆکەی (پەیوەندی و پەیوەستبوونی چێوەییە - **Tagmemic correlation**)، لە شیکردنەوەی یەکە پێکهێنەرەکانی زماندا، لەم توێژینەوەیەدا باس لە بیرۆکەی(چێوە)و یەکە بنەڕەتییەکانی تایبەت بە چێوەیەکی دیاریکراو دەکرێت لە سنوری هەریەك لە جۆرەکانی(چێوەی فۆنۆلۆجی، چێوەی ڕێزمانی و چێوەی سەرچاوەیی)دا، کە بریتین لە چوار یەکەی چێوەڕێژی: پێگە(شوێن-**slot**)، (ڕۆڵ-**role**)، (پۆلەرەگەز-پۆل-**Categories**، **class**)، (دەقبەستی-**cohesion**).

لەم توێژینەوەیەدا ڕۆڵی ئەو یەکانە لە چوارچێوەی پێرەوێکی تایبەتی شیکردنەوەی ڕێزمانی زماندا لێکدانەوەی بۆ دەکرێت و ئەوە دەردەخات، کە پەیوەندی و پەیوەستبوونی ئەو چوار رەگەزە بوار بە زمانەوانان دەدات وەسفی ڕۆڵی ڕێزمانی زمان بکەن بە ڕێگەیەکی پێرەودار، لە ڕێگەی دیاریکردنی تایبەتمەندییەکان و ڕۆڵیان لەپێگە جیاوازەکاندا و کۆکردنەوەیان لە سنوری چێوەیەکدا و چۆنییەتی یەکگرتنیان لە دەقێکی دیاریکراودا، کە لە ڕێگەیەوە زمانەوانان دەتوانن بۆچونی قوڵتر دەربارەی بنەما سەرەکییەکانی پەیوەندیکردنی زمانی لە زمانێکی دیاریکراودا بەدەست بێنن، هەر لە هەمان چوارچێوەدا باس لە (جۆرەکانی تاگمیم)کراوە و بەسەر نمونەی زمانی کوردی جێبەجێکراوە و جۆرەکانی چێوەی تێدا دیاریکراوە.

پێشەکی:

ئەو توێژینەوەیە، کە بە ناونیشانی(**ڕۆڵی ڕێزمانی زمان لە تیۆری چێوەڕێژەکاندا**)یە لە سێ بەش پێکهاتووە، باس لە چێوە و ڕۆڵی بنەما تایبەتەکانی چێوەیەك دەکات، لە شیکردنەوە ڕێزمانییە جیاوازەکانی هەر ڕۆنانێکی زمانیدا، بەشی یەکەم تایبەتە بە (چێوە و زاراوەی پەیوەست بە یەکە چێوەڕێژکراوەکان، کە تیایدا یەکە بنەڕەتییەکانی چێوەیەك(پۆل، پێگە، ڕۆڵ، دەقبەستی)باسیان لێوەدەکرێت لە ژێر ناونیشانی(چێوە، بنەماکانی تایبەت بە چێوەیەك، پێگە، پۆل، ڕۆڵ، دەقبەستی) ، بەشی دووەم تەرخانکراوە بۆ باسکردنی (چێوەی ڕێزمانی و چێوەی فۆنۆلۆجی، چێوەی سەرچاوەیی)، بەشی سێیەم باس لە (جۆرەکانی چێوە)دەکات و یاساکانی دەرکەوتنی یەکە پێکهێنەکانی چێوەیەکی دیاریکراو لە ڕۆنانە زمانییە جیاوازەکان بە نمونەوە دەخاتە ڕوو، گریمانەی ئەو توێژینەوەیە لە ناونیشانەکەی سەرچاوە دەگرێ، کە پەیوەستە بەوەی تیۆری چێوەڕێژەکان وەك تیۆرێکی شیکاری زمانەوانی دەتوانرێت بەسەر هەموو یەکەکانی هەرەمی ڕێزمانی لە زمانی کوردیدا جێبەجێبکرێت، گرنگی ئەو توێژینەوەیە لە جێبەجێکردنی تیۆرێکی نوێی زمانەوانییە بەسەر زمانی کوردیدا، ئامانج لەم بابەتە جێبەجێکردنی بنەما چێوەییەکانی تیۆری چێوەڕێژەکانە بەسەر نمونەی یەکە ئاخاوتەییەکانی زمانی کوردیدا لە هەریەك لە ئاستەکانی (فۆنۆلۆجی، ڕێزمان و واتادا)، لەگەڵ هێنانەوەی نمونەی گونجاو بۆ جۆرە جیاوازەکانی چێوە لە زمانی کوردیدا.

بەشی یەکەم

چێوە و زاراوەی پەیوەست بەیەکە چێوەڕێژکراوەکان:

1-1.چێوە Tagmeme:

زاراوەی چێوە، کە وەرگێردراوی وشەی(Tagmeme)ی ئینگلیزییە، لە وشەی یۆنانی(Tagma)هوە هاتووە، کە بە واتای ڕیزکردنەوە (الترتیب- reordering) دێت، لە زمانی عەرەبییدا هەریەك لە وشەکانی(قالب, اطار, الخانیة، تاجمیم)ی بۆ بەکاردێت، کە مەبەست لێی یەکە چێوەڕێژکراوەکەیە، "پایك" سەرەتا لە خستنەرووی بیرۆکەی تیۆرەکەیدا وشەی (Grammeme)بەکارهێنا، بەڵام دواتر لە وتارەکەیدا بە ناوی ' On Tagmemes nee

'Grammemes'، چەمکی زاراوەی 'tagmeme'ی خستەروو بە کارکردن لەسەر زمانەکانی دیکە. پاشان، روونیکردەوە کە چۆن وشەی 'تاگمیم' جیا لە بەکارهێنانەکانی ئەو زاراوەیە لەلایەن "بلۆمفیلد"ەوە بەکاربهێنرێت(Akmajian, A. 1979:74) .

چێوە(Tagmeme) وەك زاراوە سەرەتا لە لایەن زمانەوانی ئەمریکی (لیۆنارد بلۆم فیلدLeonard Bloomfield)ەوە بەکارهێنرا، بەڵام بەو چەمکەی ئێستای نا، کە لە تیۆری چێوەرێژەکاندا بەکارهاتووە، بەڵکو وەك بچوکترین یەکەی ئەرکی لە رۆنانی رێزمانی زماندا پێناسەکرا، "بلۆمفیلد" لێرەدا وەك بچوکترین یەکەی واتاداری فۆرمی گراماتیکی سەیری تاگمیم دەکات، لەپێوانەکردنی ئەو یەکەیە بە مۆرفیم، وەکو بچوکترین یەکەی واتادار لەفۆرمێکی فەرهەنگیدا دواتر بە مۆرفیم ناسرا (صباح رشید2016:1).

"تاگمیم"وەك ئەوەی لە لایەن "ئێلسۆن" و "پێکێت" ئاماژەی پێدراوە بریتییە لە یەکەیەکی رێزمانی خاوەن پەیوەندییەکی گۆڕاو بە ئەرکی رێزمانی یان چاڵێك لەگەڵ دەستەیەك لە یەکەی گۆڕاو interchangeable items"، کە لەو چاڵەدا دێن، ئەو پەیوەندییە گۆڕاوەی نێوان چاڵە ئەرکییەکە و ئەو کاتیگۆرییانەی ئەو چاڵە پڕدەکەنەوە، کاریگەری هەیە لەسەر هەرەمی ریزمانی زمان(Elson, B. and Pickett, V. 1962:57) .

چێوە بریتییە لە پەیوەندی نێوان ئەرکێکی سینتاکسی یان چاڵێك Slot و دەستەیەك لە یەکە(Fillers)، کە ئەو چاڵە پڕ دەکەنەوە و دەکرێ، گۆڕینەوە لە نێوانیان بکرێ، بەوشێوەیە چاڵ نە تەنها شوێنێکی ئەرکییە و نە تەنها دەستەیەك لە پڕکەرەوە، بەڵکو پەیوەندی و پەیوەستبوونی نێوان هەریەك لە چاڵ و دەستەی پڕکەرەوەکانە، ئەو پەیوەستبوونەی نێوان چاڵە ئەرکییەکە و دەستەی پڕکەرەوەکان لە راستیدا پەیوەندی نێوان ئەرك و شێوەیە. ئەو چاڵە ئەرکییە واتا بە چێوە دەدات، ئەو واتا و شێوەیەش دابەشبوونێك وەردەگرێت لە پێکهاتە زمانییەکاندا(رمضان عبدالتواب192-1997).

سیستەمی شیکردنەوەی چێوەیی لە بەرزترین پلەی رونی و ئاشکراییە لە پرۆسەی ناوناندا، کە هەریەك لە ئەرك و شێوە بە ناوەکانی (بکەر : ناو، گرێی ناوی ...)ناونراون و لە نمونە شیکارییەکاندا ئەرك و واتای رێزمانی لە لای راستی ئەوهێمایە(:) دەبن و ئەو پڕکەرەوانەی دەتوانن ئەو چاڵە پربکەنەوە دەخرێنە لای چەپەوە، یەکەی سەرەکی لە پرۆسەی شیکردنەوەی چێوەیی چێوە(Tagmeme)ە، کە گوزارشتێکە دەربارەی پەیوەندی نێوان پێگەی ئەرکی(Functional Slot) و دەستەیەك لە یەکە(Items) کە ئەو چاڵە پڕ دەکەنەوە ئەو یەکەیە بە تەنها یەکەی شێوە (Form) نییە وەك لە نمونە سینتاکسییەکانیتر دەبینرێت، بەڵکو دەکرێت بڵێین بریتییە لە پێکهاتەیەك لە ئەرك(Function) و شێوە (Form).

1-2.یەکە بنەرەتییەکانی چێوەیەك:

هەر چێوەیەك یان هەر یەکەیەکی چێوەرێژکراو وەك لەسەرەتادا ئاماژەی پێکراوە بەسەر چوار یەکەدا دابەش دەبێت یان چوار یەکەی چێوەرێژی لە خۆدەگرێ، کە بریتین لە پێگە(شوێن-slot)، (رۆڵ-role)، (پۆلەرەگەز-پۆلCategories-class)، (دەقبەستی-cohesion):

لە وێنەی (1-2)دا پەیوەندییە رۆنانییەکان، هەریەك لە ئەرکی چێوەکان و جۆری چێوەکان دیاری دەکەن، پەیوەندی و پەیوەستبوونی ئەو چوار رەگەزە(شوێن، پۆل،رۆڵ، دەقبەستی) بوار بە زمانەوانان دەدەن وەسفی رۆنانی رێزمانی زمان بکەن بە رێگەیەکی پێرەودار، لە رێگەی دیاریکردنی تایبەتمەندییەکان و رۆڵیان لە پێگە جیاوازەکاندا و کۆکردنەوەیان لەیەك پۆل و چۆنییەتی یەکگرتنیان لە دەقێکی دیاریکراودا، کە لە رێگەیەوە زمانەوانان دەتوانن بۆچونی قوڵتر دەربارەی بنەما سەرەکییەکانی پەیوەندیکردنی زمانی لەزمانێکی دیاریکراودا بەدەست بێنن

-پێگە-Slot - Position شوێن -شوێنیکی دیاریکراو لە بەشەوە بۆ گشت -پەیوەندی ئاسۆیی Syntagmatic Relations	-پۆل - Class -تایبەتە بە پرکەرەوە گونجاوەکانی پێگەکە -پەیوەندی ستوونی Paradigmatic Relations
-دەقبەستیCohesion -چۆنییەتی بەیەکەوەبەستنی یەکەکان لەگەڵ یەکتر -رۆنانی پێرەوی Systemic Structure -پەیوەندییە چێوەییەکان Framework Relations	ئەرك/رۆڵ -Role واتای رەفتاری Behavioral Meaning - - پەیوەندییە پراگماتیکییەکان

1-2-1.چاڵ/پێگەی ئەرکی-Slot:

پێگە ئەرکییەکان (المواقع الوظیفیة-Functional Slot)، بریتین لە شوێن جێگە (المواقع-Position) لە سنوری (پێکهاتەکانConstructions)، ئەو رۆڵە دیاریدەکەن، کە یەکە زمانییەکان لەو رۆنانەدا دەیبینن بە پێوانی بە یەکەکانیتری هەمان پێکهاتە ئەرکییەکان، ئەرکەکانیش گوزارشتێکن دەربارەی ئەو پەیوەندییە رێزمانییانەی رۆڵی یەکەکانی ئەو رۆنانە دیاری دەکەن، وەك: بکەر و بەرکار و کردار و حاڵەت و جیاکاری...هیتر، وەڵامی ئەو پرسیارە دەداتەوە: (ئەو شێوەیە چ رۆڵێکی هەیە لەو پێکهاتەیە؟)بەمەش هەر یەکەیەکی چێوەرێژکراو(تاگمیم)، بریتی دەبێت لە هاوپەیوەندی(Co-relation)لەنێوان چاڵە ئەرکییەکان(Slot)و ئەو پرکەرەوانەی(Fillers)، ئەو چاڵە ئەرکییە پردەکەنەوە. (پێگە یەکێکە لە چوار توخمە پێکهێنی تاگمیمەکان لە شێوەی پێگەیەک لە چوارچێوەی پێکهاتە رێزمانییەکاندا، کە دەبێت بە توخمێکی تاگمیمی ئەرکی پربکرێتەوە. بۆ نمونە لە بنیاتنانی رستەدا،

توخمە ئەرکییەکان (tagmeme) لە نیهاد، گوزارە، بەرکار و سەربارەکان پێکدێن. لە ئاستەکانیتری سەرەوەی هەرەمی ڕێزمانی، بەزۆری تاگمیمی ئەرکی لە ناوک/کرۆك و پەراوێز پێکدێت. کەواتە پێگەی ئەرکی وەڵامی ئەو پرسیارانە دەداتەوە، کە "یەکەی زمانەوانی لە چوارچێوەی ڕۆنانە ڕێزمانییەکاندا بەرەو کوێ دەڕوات؟(Muhartoyo2012:72).

دەکرێ چاڵە ئەرکییەکان وەك ئەوەی "پایك" دیاریکردووە، بەم تایبەتمەندییانە بناسرێنەوە:

شوێن (Position): هەر پێگەیەکی ئەرکی(Slot) لەرێگەی شوێنی لە چێوەی پێکهاتەیەکدا پێناسە دەکرێت، هەرچۆنێك بێت ئەرك ڕۆنانییە زیاتر لەوەی پەیوەندییەکی ستوونی بێت.

گونجان(proportion): مەبەست لە گونجان ئەو ڕێککەوتنەیە، کە لە ئەنجامی زیادکردنی واتای ڕۆنانی بۆ ئەو یەکە فەرهەنگییانە دێتە کایەوە، کە چاڵەکان پڕدەکەنەوە، سەرەڕای واتای فەرهەنگی وەك ئەوەی لە فەرهەنگ دەردەکەوێت، واتای ڕۆنانی هەر پێگەیەکی ئەرکیش لە ڕێگەی ناونانی شوێنەکەیەوە دەبێت، وەك: بکەر، گوزارە، لەبەرانبەردا واتای ڕۆنانی پەیوەندیی گونجان لەنێوان یەکە پڕکەرەوەکان پێشکەش دەکات" بۆ شوێنە جیاوازەکانی پێکهاتەیەك، ئەو پەیوەندییەی لەنێوان بکەر و کرداری هەر پێکهاتەیەك هەیە، هەمان پەیوەندییە لەنێوان هەر بکەر و کردارێکیتر لەهەمان پێکهاتەدا، واتە ئەوەی گۆڕانکاری بەسەردا دێت کاتیگۆری پێکهاتەکانە و پەیوەندیی گونجان بە جێگیری دەمێنێتەوە.

واتا Meaning: هەر چاڵێك لەرێگەی واتا ڕۆنانییەکەیەوە دەناسرێتەوە، واتە ئەو واتایەی بۆ ئەو یەکە فەرهەنگییانە زیاددەبێت، کە ئەو چاڵە پڕ دەکەنەوە، سەرەڕای ئەو واتا فەرهەنگییەی لە فەرهەنگدا هەیەتی، زۆرجار ئاماژە بە واتای ڕۆنانی دەکرێ بە هەڵبژاردنی پێگەی ئەرکی وەك: بکەر، بەرکار، کار، گوزارە... (Pike, K.L. 1967:218)

وەك ئەوەی"پایك" ئاماژەی پێکردووە هەر پێگەیەکی ئەرکی بەو چاڵە دەناسرێتەوە، کە پڕی دەکاتەوە لەچێوەی ئەو ڕۆنانەدا، لە کاتێکدا ئەرك سروشتێکی ڕۆنانی هەیە زیاتر لەوەی چێوەیەك بێت، یان شێوەیەکی نمونەیی جێگیر بێت، سەرەڕای ئەوەی پێگە ئەرکییەکان زۆربەی جار لە پێگەی جێگیر دێن، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هیچ ڕێگرییەك نییە لەوەی لەهەموو زمانێکدا یەکەیەك بوونی هەبێ، کە توانای جێگۆڕکێی هەبێ بەجۆرێك لەزیاتر لە پێگەیەك بێت، ئەمەش واتای ئەوە دەگەیەنێت، کە ڕیزبونی نمونەیی جێگیر بۆ شوێنە ئەرکییەکان نابێت بەو واتایە لێی تێبگەین، کە بەهیچ شێوەیەك ئەو ڕیزبوونە گۆڕانی بەسەردا نایەت (محمد جواد2020:123)، بۆنمونە لە ڕستەیەکی وەك:

-دایکەکە منداڵەکەی بینی.

-منداڵەکە لەلایەن دایکییەوە بینرا.

کەواتە ئەو ڕستەیەی سەرەوە زیاتر لە ڕیزبوونێکی دەبێ، ئەم گۆڕانکارییە بەواتای گۆڕان لەو پێگە ئەرکییە نییە، کە ڕۆڵی یەکە زمانییە جیاوازەکان لەو پێکهاتەیە دیاریدەکات، بەڵکو تەنها بریتییە لە گۆڕانکاری لە شوێنی یەکە ئەرکییەکە. ئەو پەیوەستبوونەی نێوان پێگەی ئەرکی و دەستەی پڕکەرەوەکان لەراستیدا پەیوەندی نێوان شێوە و ئەرکەکەیە، ئەمەش لە تیۆری چێوەرێژەکان بە ڕوونی خراوەتەروو، کە هەر پێگەیەکی ئەرکی و ئەو پڕکەرەوەیەی ئەو پێگە ئەرکییە پڕ دەکاتەوە پەیوەندییەکی توند لە سە ر بنەمای ئەرکی بەیەکیانەوە دەبەستێتەوە (Cook, W. A 1969:13)، ئەو پەیوەستبوونەی نێوان پێگە ئەرکییەکان و ئەو پڕکەرەوانەی ئەو پێگەیە پڕدەکەنەوە، لە ڕاستیدا پەیوەندی نێوان شێوە و ئەرکە ڕێزمانییەکەیە.

ئەوەی جێگەی ئاماژەپێکردنە ئەوەیە، کە هەریەك لە پێگە(الموقع -Slot) جیاوازن لەگەڵ شوێن(الموظع-Position)، هەرچەندە ئەو دوو زاراوەیە تاراددەیەك لە ڕووی واتاوە لەیەکتر نزیکن و زۆرجار لە شوێنی یەکتر بەکاردێن، بەڵام ئەم دوو زاراوەیە لە شیکردنەوە ڕێزمانییەکاندا ئاماژە بە دوو شتی جیاواز دەکەن، پێگە(الموقع-Slot) مەبەست لێی بەشێکە لە پەیوەندییە ڕێزمانییەکە، هەرچی شوێن(الموضع-Position)ە، بریتییە لەو شوێنە گونجاوەی ئەو بەشەی تیادا دادەنرێت، کە بە پێگە ناسراوە (عبدالرحمن ایوب:1966:235).

لەزمانی عەرەبیدا ئەو شوێنگۆڕینەی پێکهێنە ڕێزمانییەکان(پێگە ئەرکییەکان) زۆر ڕوودەدات بەهۆی بوونی (نیشانە شیکارییەکان- علامات الإعرابیة)، بەتایبەت گۆڕینەوەی شوێن لەنێوان بکەر و کاری ڕستەدا، وەك لەم نمونەیەی خوارەوە تێبینی دەکرێ:

-ضَرَبَ مُحمدٌ زیدًا.

- مُحمدٌ ضَرَبَ زیدًا.

ئەگەر سەیری هەریەك لە وشەکانی(ضَرَبَ)، کە (کردار)ی ڕستەکەیە و لە شیکردنەوە ڕێزمانییەکانی زمانی عەرەبی بە (المسند الیە) ناودەبرێت و(مُحمدٌ)، کە (بکەر)ی ڕستەکەیە و بە (المسند) ناودەبرێت و (زیدًا)، (بەرکار)ی ڕستەکەیە، هەرچەندە شوێنیان لە ڕۆنانی ڕستەکە گۆڕانکاری بەسەردا هات، بەڵام پێگە ئەرکییەکەیان و ڕۆڵیان لە لە ڕۆنانەکەدا پاراستووە .

2-2-1.(ڕۆڵ-role):

ڕۆڵ یەکێکە لە چوار تایبەتمەندییەکەی تاگمیم، بریتییە لەو ئەرکە ڕێزمانییەی هەر یەکەیەکی ڕێزمانی لە چاڵێکی تایبەت بە چێوەی تاگمیمێك هەیەتی، هەر تاگمیمێك پەیوەستە بەو ڕۆڵەی لە ڕۆنانە گشتییەکەی چێوەیەك دەیبینی، جا ڕۆڵێکی ڕێزمانی یان واتایی بێت لەو ڕۆنانەدا، (هەر یەکەیەکی ئەرکیش ڕۆڵێکی تایبەت بە خۆی هەیە و جیاواز لەیەکەکانیتری هەرەمی ڕێزمانی، بەگوێرەی کاریگەرییەکەی لە واتا و شێوازی گوتنەکە لە دەوروبەری جیاوازدا، "پایك بەم جۆرە پێناسەی (ڕۆڵ) دەکات: (ڕۆڵ تایبەتمەندیی چێوەییە، کە ئەرکی ڕێزمانی یان واتایی لە ڕۆنانێکدا دەبینێت)(سمیر شریف2008:194).

هەر چاڵێك شوێنێکی ڕێزمانی یان یەکەیەکی ڕێزمانی لەناو ڕستە دەنوێنێت بەجۆرێك، کە تاگمیمێکی دیاریکراو تیایدا دەردەکەوێت، ڕۆڵی "تاگمیم" لەو چاڵەی پڕی دەکاتەوە دیاریکراوە، ئەو ئەرکە ڕێزمانییەش دیاری دەکات کە پێی هەڵدەستێت لەو شوێنە تایبەتە، دەکرێ بڵێین ڕۆڵ ئەو تایبەتمەندییەی تاگمیمە، کە ئەرکی یەکەکە دیاریدەکات بە پەیوەندی بە یەکەکانیتری هەمان ڕۆنان، خانەی ڕۆڵ وەڵامی ئەو پرسیارە دەداتەوە، بۆچی ئەو یەکەیە بەکاردێت؟ بە پێچەوانەی خانەی پێگە -SLOT کە لە سێ بەش پێکهاتووە (پەراوێزی بەرایی، کرۆك و پەراوێزی کۆتایی)، دەکرێت ڕۆڵ لە چەند دەستەیەکی جیاواز پێك بێت و هەموویان لە خزمەتی بابەتی سەرەکی(کرۆك/Nucleus)بن بۆنمونە بەشی کرۆك ڕۆڵی هەیە لە پێشکەشکردنی بابەتی سەرەکی و بەشی پەراوێز بە هەردوو جۆری (پەراوێزی کۆتایی و پەراوێزی بەرایی) ڕۆڵیان هەیە لە پەرەپێدانی زیاتری بابەتە سەرەکییەکە لە ڕێگەی ڕونکردنەوە یان فراوانکردن یان پێشکەشکردنی هۆکارو چارەسەر وەك لارستەکان و سەربارەکان لەڕۆنانە ڕێزمانییەکاندا(Shehdeh, I.F.1988:63) .

1-2-3.(پۆل-class):

مەبەست لێی ئەو یەکانەیە، کە دەکرێ چاڵە ئەرکییەکان پڕبکەنەوە به پڕکەرەوەکان Fillers ناودەبرێن "پایك" بەم جۆرە وەسفی ئەو یەکانە دەکات، هاوپەیوەندی نێوان ئەرکی ڕێزمانی یان چاڵی ئەرکی لەگەڵ پۆلێك لەو یەکانەی توانای گۆڕینەوەیان هەیە لەو چاڵەدا (the correlation of the grammatical function or slot with a class of mutually substitutable item occurring in that slot)(Pike, K. L. 1982:19).

هەریەك لەو یەکانە(کەتیگۆری)یانەش بەدابڕاوی لە پێکهاتەی گشتی(Syntagmeme) دا، واتە بەر لەوەی شوێن پێگەی خۆی لە پێکهاتەکەدا پڕبکاتەوە بریتییە لە پڕکەرەوە(Filler)، بەڵام تەنها بە ڕێکخستنی ئەو یەکەیە لە شوێنە گونجاوەکەی لە ڕۆنانەکەدا دەبێتە(تاگمیم)، کە لە (شوێن و پڕکەرەوە) بەیەکەوە پێکدێت و دوو واتا لەخۆ دەگرێت واتایەکی فەرهەنگی و دەوروبەر لەگەڵ واتایەکی ڕۆنانی، کەواتە هەر تاکە پێگەیەکی ئەرکی دەکرێ یەکێك لە دەستەی پڕکەرەوەکان پڕی بکاتەوە و ئەو دەستەی پڕکەرەوانە بەشێوەیەکی دیاریکراو دەستەیەکی دابەشکارین و ئەو یەکانەش توانای گۆڕینەوەیان هەیە لەنێوان خۆیاندا لە نێو ئەو پێگەیە، پێویستە ئەو پڕکەرەوانە بکرێن بە چەند پۆلێکی شێوەیی لە لیستی چێوە (تاگمیم)، هەر پۆلێکی شێوە جیاواز ناوێکی بۆ دابنرێ و ئەو ناوەش بەشێك بێت لە لیستی چێوەکان، بۆنمونە شوێنی (کارا) دەکرێ جێناوێك بێت یان ناوێکی تایبەتی یان فرێزێکی ناوی یان دەستەواژەیەك بێت. لەوانەیە یەکێك لەو پڕکەرەوانە یەکەیەکی نمونەیی بێت لەنێو دەستەی ئەو پڕکەرەوانەی ئەو شوێنە پڕدەکەنەوە (رمضان عبدالتواب1997:193).

1-2-4.(دەقبەستی-cohesion):

گرنگیدانی تیۆری چێوەڕێژەکان بە دەقبەستی، لە ڕوانگەی گرنگیدانی تیۆرەکەیە بەشیکردنەوەی دەق[i] بە گشتی، کە ئەمەش گرنگترین ئامانجی تیۆرەکەیە، هیچ دەقێك ناتوانرێت شیبکرێتەوە بەبێ لەبەرچاوگرتنی یەکگرتوویی بەشەکانی، (هەماهەنگی coordination ریزبوونی یەکەکان لە ئاستە نزمەکانی هەرەمی ڕێزمانی، پەیوەست بە (شوێن/پێگە-Slot) و (ڕۆڵ-Role) دەبێتە هۆی یەکگرتوویی (coherent) و هەماهەنگی زیاتر لە ئاستە بەرزەکانی وەك ڕستە و دەستەواژەکان، هەر ئەمەشە بۆتە هۆی هاتنی پێکهێنی سادە(Simple/root) و پێکهێنی ئاڵۆز(Stem/Complex)لە هەمان چاڵی ئەرکی لە هەرەمی ڕێزمانی زمانیدا، مەرجی هەر پێکهاتەیەکی ئاڵۆز لە ئاستە بەرزەکانی هەرەمی ڕێزمانیدا بوونی یەکگرتوویی پارچە پێکهێنەرەکانی ئەو یەکەیەیە، وردەکاری پێکهاتەی هەر ڕستەیەك بریتییە لە کۆی پێکهاتەی بەشە پێکهێنەرەکانی ئەو ڕستەیە لە وشە و مۆرفیم و فرێز و دەستەواژەکان، کە هۆکاری کاریگەر دەنوێنن لە شیکردنەوەی یەکەکانی ئاستی بەرز لە هەرەمی ڕێزمانی وەك کۆمەڵە ڕستە و پەرەگراف و وتار و گفتوگۆ... Pike, (E.G1974:29).

بۆچونە زمانەوانییەکان دەربارەی یەکبەستی دەق جیاوازن هەندێکیان گرنگی بە دەقبەستی دەدەن لە چوارچێوەی شیکردنەوەی دەق و لێکۆڵینەوە لەدەقدا، هەندێکیتریان گرنگی زیاتر بە لایەنی ڕستە و شیکردنەوەی ڕستە دەدەن وەك ڕێزمانی بەرهەمهێنان و گوێزانەوە.

"هالیدای" لەم ڕوانگەیەوە بەرهەمێکی ناوازەی لە دەقبەستی لە زمانی ئینگلیزی نووسیوە، لە کتێبەکەی بە ناوی (Cohesion in English)، هەرچی تیۆری چێوەڕێژەکانە گرنگی بە دەقبەستی دەدات لە هەردوو بواری ڕستە و دەقدا لەو ڕوانگەیەی، کە یەکگرتوویی نێوان یەکە پێکهێنەکانی ڕستەیەك لایەنێکی بەهێزی ئەو ڕستەیە و هیچ ڕستەیەك بەبێ بوونی دەقبەستی/ Cohesion بەرهەم نایەت و هەر دەقێکیش دەقبەستی تێدانەبێت ناکرێت بە دەق ناو ببرێت.

دەقبەستی بەو چەمکە فراوانەی، کە بە پێوەرەکانی دەق ناسراوە، پێگەیەکی سەرەکی لە توێژینەوەکانی پەیوەست بە دەق داگیرکردووە، لە هەریەك لە بوارەکانی(زمانەوانی دەق، شیکردنەوەی دەق / گوتار ، ڕێزمانی دەق، زانستی زمانی دەق)، بە پێوەرەکانی پەیوەست بە دەق، کە بریتین لە:

1- -دەقبەستی پەیوەست بە پێوەری دەق(Cohesion and Coherence).
2- دەقبەستی پەیوەست بە نێرەر(ئاخێوەر/ نووسەر) و وەرگر(گوێگر/خوێنەر)، مەبەستی دەق (Intentionality and acceptability).
3- دەقبەستی و ئەو پێوارانەی دەق، کە پەیوەستن بە بارودۆخی بەرهەمهێنانی دەق و وەرگرتنی دەق، کە بریتین لە دەوروبەر و دەقئاویزان (Context and Intertextuality)یە.

دەقبەستی مەبەست لێی ئەو یەکگرتنە بەتینەیە لەنێوان بەشە پێکهێنەرەکانی دەقێکدا بوونی هەیە و گرنگی بەو ئامرازە زمانیانە دەدات، کە پارچەکانی دەقێك بەیەکەوە دەبەستێتەوە، ئەو بنەمایەیە، کە یەکگرتنێکی شاراوە و بەیەکەوە بەستوو بۆ زمان لە دەق و ئاخاوتن دەستەبەر دەکات، دەقبەستی مامەڵە لەگەڵ ئەو ڕێگایە دەکات، کە ڕەگەزەکانی زمان بەیەکەوە دەبەستێتەوە، بۆ پاراستنی ڕونی و بەردەوامی لە پەیوەندیکردندا (سمیر شریف2008:198)، لە شیکردنەوەی چێوەڕێژەکانیشدا، دەقبەستی بە بابەتێکی سەرەکی دادەنرێ بۆ تێگەیشتن لە چۆنییەتی کارلێککردنی تاگمیمەکان لەگەڵ یەکتر بۆ داڕشتنی یەکەیەکی زمانی یەکگرتوو.

دەقبەستی لە تیۆری چێوەڕێژەکان بەهەموو تایبەتمەندییەکانی خانە چێوەڕێژکراوەکە گونجاوی دەق بە یەکەکانیتری ناو پێکهاتە زمانییەکە نیشان دەدات بەو پێیەی تاگمیم یەکەیەکە لە دەوروبەردا و دەقبەستی لە خانەکانیتری وەك(پۆل و پێگە و ڕۆڵ) جیانابێتەوە، کارلێکی نێوان هەردوو خانەی (پێگە، ڕۆڵ) لەسەر بنەمای دەقبەستییەوەیە، بۆنمونە خانەی (پێگە) پەیوەندی تاگمیم بە یەکەکانیتری تەواوی ڕۆنانەکە پیشان دەدات، بەجۆرێك شوێن یاخود پێگەی تاگمیمی ناوەکی(کرۆك) شوێنی تاگمیمەکانیتر لە ڕۆنانەکەدا دیاری دەکات، پەراوێزی دوایی بۆیە بەوجۆرە ناونراوە دوای تاگمیمی ناوکی/کرۆك دێت، بەهەمان شێوە لە خانەی (ڕۆڵ)دا، تاگمیمێك ڕۆڵی (تاگمیمی ڕونکردنەوە)ی پێنەدەدرا ئەگەر بابەتێکی سەرەکی نەبێت، کە پەرەی پێبدرێت و ڕونبکرێتەوە، کەواتە یەکەیەکی زمانی کاتێك ماناکەی بەدەست دەهێنێت، کە بە پەیوەندی بە یەکەکانیتری ڕۆنانەکەدا وەسف دەکرێت، جۆرێکیتر لە دەقبەستی بریتییە لەو دەقبەستییەی، کە لەسەر بنەمای ڕۆڵی ڕستەکان و پەیوەندی نێوان ئەم ڕۆڵانە دامەزراوە، ڕونکردنەوەی ڕۆڵی واتایی لە دەقبەستیدا، ئەوە نیشان دەدات، کە چۆن دەتوانرێت دەقبەستی دەقێك بپارێزرێت لە ڕێگەی ئەو ڕۆڵانەی، ڕستەکانی دەقێك یان پەرەگرافێك هەیانە. ڕستەیەك دەتوانێت لەبریتی(alternative) بێت، یان وێناکردن(illustrative)، یان هۆکاری یان زیادە(additive)، یان ڕونکەرەوە (explanatory)، یان پەیوەندی هۆکارانە(causal relationship)ی هەبێت لەگەڵ ڕستەی پێشوودا. ئەم پەیوەندییە واتاییانە دەقبەستی بۆ دەقێك

دابین دەکەن. دەتوانرێت دەقبەستی بە ئاشکرا بە دەربڕینێکی ئەنافۆریکی نیشان بدرێت یان پەیوەندییەکی واتایی شاراوەی نێوان بەشە جیاوازەکانی دەقێك بێت (Shehdeh, I. F 1987:65).

لە تیۆری چێوەرێژەکاندا دەقبەستی لەچوارچێوەی دوو بنەماوە باسی لێوە کراوە:

<u>پێکهێنە ڕاستەوخۆکان(IC):</u>

بنەمای پێکهێنی ڕاستەوخۆ(Immediate Constituent) جەخت دەکاتە سەر چۆنییەتی یەکگرتن و بەیەکەوەهاتنی یەکە بچوکەکان لە چوارچێوەی ڕستە و دەقدا بۆ پێکهێنانی یەکەی گەورەتر، بەو یەکە بچوکانە دەوترێت پێکهاتە ڕاستەوخۆکان، دەقبەستی لەو چوارچێوەیەدا ئاماژەیە بۆ پەیوەندی ئەو پێکهاتانە و چۆنییەتی یەکگرتنیان لە پێکهاتەی گەورەتردا.

<u>هەرەمی ڕێزمانیGrammatical Heararchy:</u>

وەك لە پێشوتر لە بابەتی هەرەمی ڕێزمانیدا ئاماژەی پێدرا، تیۆری چێوەرێژەکان گرنگی بە بیرۆکەی هەرەمی دەدا لە چوارچێوەی شیکردنەوە ڕێزمانییەکانیدا، بە تایبەت لە بابەتی دەقبەستیدا، بەجۆرێك کە یەکە زمانییەکان بەجۆرێك ڕیزدەبن، کە ڕێگە بە بوونی چەند ئاستێکی ڕۆنانی دەدرێت لە یەك پێکهاتەی زمانیدا، ئەمەش واتای ئەوە دەگەیەنێ، کە یەکە زمانییەکان دەکرێ واتا و دەقبەستی تایبەت بەخۆی هەبێت و لەهەمان کاتدا بەشێکیش بێت لە پێکهاتەی گشتی یەکەی گەورەتر بەبێ لە دەستدانی واتا سەربەخۆکەی لە دەرەوەی ئەو پێکهاتەیەدا.

بەشی دووەم

(ڕونکردنەوەی چەمکی "چێوە لە هەر یەك لە زنجیرەی ئاستەکانی(فۆنۆلۆجی، ڕێزمان و واتا)دا)

1-2.چێوەی فۆنۆلۆجی:

هەر چێوەیەك یان هەر یەکەیەکی چێوەرێژکراو وەك لەسەرەتادا ئاماژەی پێکراوە بەسەر چوار یەکەدا دابەش دەبێت یان چوار یەکەی چێوەرێژی لەخۆ دەگرێ، کە بریتین لە پێگە(شوێن-slot)، (ڕۆڵ-role)، (پۆل-Categories-class)، (دەقبەستی-cohesion)، پرکەرەوەکانی هەر چێوەیەکی فۆنۆلۆجی جیایە لە چێوەی ڕێزمان و واتا، یەکەکانی ئاستی فۆنۆلۆجی زۆرن، بەڵام تەنها ئەو یەکانە دەتوانن چێوەرێژ بکرێن، کە لە سنوری ڕستە و دەقدا ڕۆڵ دەبینن لەگەیاندنی واتا و مەبەستی نێرەر لە پرۆسەی پەیوەندیکردندا، وەك چۆن "پایك" لە هەرەمی ڕێزمانیدا ئاماژەی پێکردووە، " پایك" لە ئاستی فۆنۆلۆجی نمونە بە(سەروا-Rhyme)دێنێتەوە، کە هەندێك جار دەنگێك یان چەند دەنگێك یان وشەیەك...تاد، دەبێتە سەروای شیعرێك و چێوە فۆنۆلۆجییەکەی بەم جۆرە دیاریدەکرێت، بۆنمونە لەو دەقە شیعرییەی شاعیر(مەحوی)دا:

که هەڵگیرسا لەنوری بادە شەمعی نووری جانانە
نەچێتەسەر طەریقەی حەزرەتی پەروانە، دڵ چیبکا؟
بە ئاهم گەر ڕەقیبانت بسووتێن ئەی گوڵی ڕەعنا
مەرەنجە، توخودا شوعلە لە ئاقاری چقل چیبکا؟ (دیوانی مەحوی2018:54)

کۆمەڵە دەنگی وشەی (چیبکا) سەروای شیعرەکەن، کە دەکرێ بەم جۆرە بنەماکانی چێوەی بۆ دیاری بکەین:

Class/پۆل	Slot/پێگە
ڕستەیەکە لەشێوەی وشەیەکی دوو برگەیی دەربراوە	کۆتایی نیوەدیری دووەم لە هەموو دێرەکانی دەقە شعریەکەدا
Role/ڕۆڵ	**Cohesion/دەقبەستی**
ڕاکێشانی سەرنجی خوێنەر یان بیسەر بۆ واتای شاراوە و جوانیناسی لە دەقە شیعرییەکەدا	سەروای دێری یەکەم کۆنترۆلی سەروای هەموو دێرەکانیتری دوای خۆی کردووە لەو دەقە شیعرییەدا

2-2: چێوەی واتایی:

"پایك" ڕەگەزە بنچینەییەکانی چێوەیەکی واتایی بەمجۆرە دیاری دەکات:

پۆل: بریتییە لەو پرکەرەوەیەی کە شوێنی ئەرکیی ڕووداوەکە لە چوارچێوەی چێوە واتاییەکە پر دەکاتەوە، کە ئەویش بریتییە لەهەموو ئەو دەقانەی بەکارهاتوون بۆ گوزارشتکردن لە ڕووداوی ئاخاوتنەکە، هەندێجار ئەو کاتیگۆرییەی چاڵە ئەرکییەکە پڕدەکاتەوە لەوانەیە(کەسێک) بێت.	شوێن/پێگە: دیاریکردنی شوێنی ئەو ڕووداوەی چەقی شەپۆلە واتاییەکە دەنوێنێ، کە ڕووداوە سەرەکییەکەیە و ڕووداوەکانیتر دەبنە پەراوێز بۆ ڕووداوە سەرەکییەکە.
ڕۆڵ: بریتییە لە ئەرکی ڕووداو بە هەموو بەشەکانییەوە.	دەقبەستی: دەقبەستی چۆنییەتی بەیەکەوەبەستنی ڕەگەزەکانی ڕووداوەکە دەردەخات لە سیستەمی گشتی دەقدا.

شیکردنەوەی هەر یەکەیەکی واتایی بۆ چێوە پێکهێنەکانی ئەم هەنگاوانەی خوارەوە لەخۆ دەگرێت:

-سەرەتا دیاریکردنی یەکە زمانییەکە لەڕووی دەرکەوتە فیزیکییەکەیەوە، دەقی هونەری، دەقی ئاخاوتن، دەقی گفتوگۆ، دەقی گوتار، ...).

-دیاریکردنی واتای سەرەکی دەقەکە، کە بریتییە لە کۆی گشتی ئەو یەکە واتاییانەی بەشدارن لەو دەقەدا، لە خزمەت گەیاندنی واتای سەرەکی دەقەکە.

-ڕووداوە سەرەکی و لاوەکییەکانی نێو دەقەکە(مەبەست لە ڕووداو ئەو بیرۆکەیە لای ئاخێوەر هەیە دەیەوێ بیگەیەنێتە بەرانبەر).

-ئاماژەکردن بەو هێزە ناوەکییەی هەوێنی دەربڕینی دەقەکەیە.

لەخوارەوە بەنمونەیەك ئەم هەنگاوانەی دیاریکردنی چێوەی واتایی دەخەینە ڕوو:

(گفتوگۆی نێوان دوو هاوڕێ دەربارەی نزمی ئاستی فێرخوازان لە بابەتی (ئینگلیزی)دا):

بارین: کەژاڵ چۆنی؟

کەژاڵ: سوپاس من باشم تۆ چۆنی؟ نیگەران دیاریت؟

بارین: من باشم نیگەران نیم، بەڵام بیر لە سەرنەکەوتنی ژمارەیەکی زۆری قوتابییان دەکەمەوە لە بابەتی ئینگلیزی، دەبێ هۆکار چی بێ؟

کەژاڵ: ئەوە بۆ چەند هۆکارێك دەگەڕێتەوە، وەك کەمی ژمارەی مامۆستایانی شارەزا و لێهاتوو بۆ وتنەوەی بابەتەکە .

بارین: تۆ ڕاست دەکەی، ئێمە زمانی ئینگلیزی ڕۆژانە فێردەبین، کە زمانی پەیوەندیکردنە، کەچی مامۆستاکان ڕێگای وانەوتنەوەی کۆن بەکاردێنن ئەوە یەکێك لە هۆکارە سەرەکییەکانە.

کەژاڵ: فێرخوازانیش بەرپرسیارییەتی کەمییان نییە لەو سەرنەکەوتنە، لەبری ئەوەی لەگەڵ مامۆستاکانیان بەردەوام بن لەبابەتەکە، ئامادەنەبوونیان زۆرە.

بارین: تۆ ڕاست دەکەی، بەڵام زمانی ئینگلیزی زمانێکی جیهانییە، بۆیە دەبێت بە باشی ئەو زمانە بزانین، ئەگەر بمانەوێت پەرە بە خودی خۆمان بدەین، بەڵام ئەوە چۆن ڕوودەدات؟

کەژاڵ: لە ڕاستیدا فێربوونی زمانی ئینگلیزی ئەوەندەش ئەستەم نییە، بۆ ئەوەی زمانی ئینگلیزی بە باشی فێرببیت، پێویستە فێرخواز پەرە بە تواناکانی بدات لەبواری نووسین و خوێندنەوەو گوێگرتن و ئاخاوتندا.

بارین: هاوڕاتم، بەڵام بەهەمان شێوە دەبێ پرۆگرامی فێرکردن گۆڕانکاری تێدا بکرێت ڕاهێنان بە مامۆستایانیش بکرێت بۆ ئەوەی بتوانن شێوازی وانەوتنەوەی کاریگەر پەیرەو بکەن.

کەژاڵ: بەدڵنیاییەوە، لەگەڵ ئەوەش دەبێ فیرخوازان نەریتییان بگۆڕن لە خوێندن و بەرێکی بخوێنن.

بارین: بێگومان، بەهەمان شێوە دەبێ مامۆستاکانیش وابکەن فێربوونی زمانی ئینگلیزی زیاتر چێژبەخش بێت.

کەژاڵ: ڕاست دەکەی، ئێستاکاتی ئەوەیە ڕێوشوێنی جدی بگیرێتە بەر، بۆئەوەی فێرخوازان گرنگی بە فێربوونی زمانی ئینگلیزی بدەن.

بارین: بێگومان ئەگەر هەریەك لە فێرخواز و فێرکەران بەیەکەوە هەوڵ بدەن، لە داهاتوویەکی نزیکدا ئەو گرفتە چارەسەر دەبێت.

کەژاڵ: بەهیوای هاتنەدی ئەو ڕۆژە.

بارین: سوپاس بۆ ئەو گفتوگۆیە، خوات لەگەڵ.

کەژاڵ: دەتبینمەوە خوات لەگەڵ.

ئەگەر ئەو گفتوگۆیە چێوەڕێژ بکەین بنەماکانی ئەم یەکە واتاییە بەمجۆرە دەبێت:

Class/پۆل دەقی گفتوگۆی نێوان دوو هاوڕێ	شوێن/ پێگەSlot بەشێکە لە گفتووگۆیەکی درێژی یەکتربینینی نێوان دوو هاوڕێ لە شوێنێکی دیاریکراو
Role/ڕۆڵ باسکردنی بابەتێک، کە بۆتە هۆکاری نیگەرانی لای یەکێک لە ئاخێوەران و هەوڵی دۆزینەوەی ڕێگە چارەیەک بۆ چارەسەرکردنی گرفتەکە	دەقبەستی/ -سەرەتای گفتوگۆکە بۆ هێزێکی ناوەکی لای یەکێک لە دوو ئاخێوەرەکە لە دەرئەنجامی هەستی نیگەرانییەوە دەبێتە دەستپێکی گفتوگۆکە. Cohesion بەیەکەوەبەستووی و بەردەوامی گفتوگۆکە بۆ کارلێکی ئاخێوەرەکان لەگەڵ یەکتر دەگەڕێتەوە، کە هەر گوزارشتێکی یەکێکیان وەڵامێک لای ئەوەیتریان دروست دەکات. Coherence: دروستبوونی هێزی ناوەکییە لەلای بەرانبەر(کەژاڵ)، کە هۆکارێکە بۆ ئەوەی شێوازی بیرکردنەوەی خۆی دەربارەی ئەو بابەتە بخاتە ڕوو.

سەرەتای ئەم گفتوگۆیە بە دەربڕینی هەستی نیگەرانی لای یەکێك لەو دوو هاوڕێیە دەست پێدەکات، "پایك" هۆکاری ئەم دەربڕینە بۆ هێزێکی ناوەکی(Dynamic Vectors of Experience) دەگەڕێنێتەوە، کە پاڵ بە ئاخێوەرەوە دەنێت بۆ دەربڕینی ئەوەی بیری لێدەکاتەوە و هەستی پێدەکات لەژێر کاریگەریی (ناسنامەی کەسی، بیروباوەڕی تاك، لایەنی سۆزداری، هەڵسەنگاندنی خودی) بۆ بابەتەکە، ئەوەی لەو گفتوگۆیە هەستی پێدەکرێت نیگەرانی(بارین) دەربارەی دەرنەچوونی فێرخوازانە، کە هۆکارەکەی بە پلەی یەکەم بۆ مامۆستا و پرۆگرامی خوێندن دەگەڕێنێتەوە، لەکاتێکدا هاوڕێکەی هۆکاری دەرنەچوون لەهەمان بابەت بە پلەی یەکەم بۆ خودی فێرخوازەکە دەگەڕێنێتەوە، ئەوەی جێگای سەرنجە لە سەرەتا تاکۆتایی گفتوگۆکە هەست بە لێکتێگەیشتن و گفتوگۆی ئاشتییانە دەکرێ لەنێوان هەردوو ئاخێوەر لەگەڵ قبوڵکردنی بیرۆکەی بەرانبەر، کە ئەمەش پەیوەندی ڕاستەوخۆی بە لایەنی ناسنامەی کەسەکان و هەڵسەنگاندنیان بۆ خودی بابەتەکە و پەیوەندی بەتینی بەشداربوانی ئاخاوتنەکە دەگەڕێتەوە، ئەوەی بەردەوامیش بە گفتوگۆکە دەدات دروستبوونی هێزی ناوەکییە لەلای بەرانبەر(کەژاڵ)، کە هۆکارێکە بۆ ئەوەی شێوازی بیرکردنەوەی خۆی دەربارەی ئەو بابەتە بخاتە ڕوو، کە هەر پرسیارێك لەلایەن یەکێکیانەوە وەڵامێکی لای ئەوەیتریان بەدواوە دێت، کە ئەمەش بەڵگەی پتەوی و پەیوەندی بەشەکانی گفتوگۆکە و بوونی پەیوەندی دەقبەستییە لەنێوانیاندا، کە هەرچەندە هەست بە بوونی جیاوازی لە بیرکردنەوەی هەردو بەشداربوو تێبینی دەکرێت، لەگەڵ ئەوەش ئاخاوتنەکە بە لێکتێگەیشتنی هەردوولا کۆتایی پێ دەهێنرێت.

ئەوەی جێگای سەرنجە بنەماکانی هەر چێوەیەکی واتایی بەگوێرەی شیکردنەوەی پێکهاتەی واتایی دەقەکە دیاری دەکرێت، ئەمەش ئەوە دەخاتە ڕوو، کە شیکردنەوەی ڕۆنانی واتایی هەر چێوەیەك دەروازەیەکە بۆ گەیشتن بە بنەماکانی چێوە واتاییەکە بۆ هەموو یەکەیەکی واتایی.

2-3:چێوەی ڕێزمانی:

چێوەی ڕێزمانیش وەك چێوەی فۆنۆلۆجی و چێوەی واتایی لەچوار بنەمای سەرەکی پێك دێت، کە بە ڕەگەزەکانی چێوە ناسراون، بۆ ڕونکردنەوەی چێوەی ڕێزمانی، بە چێوەکردن بۆ ڕستەیەکی سادە دەکەین:

-بڕیار کتێبێکی بە پێزی نووسیبوو.

"پایك" لە شیکردنەوەی ڕێزمانی ڕستەدا پەیڕەوی سێ ڕێگای سەرەکی کردووە، وەك:

یەکەم/ ڕێگای نووسینەوەی پێکهاتەکانی ڕستە:

ڕستە: +بکەر:ناو+بەرکار:فرێزی ناوی+گوزارە: کردار

$S=+S:N+O:N^1(H:n\pm Det:adj)+Pre:V$

دووەم/ هێلکاری درەختی :

15[1]- "پایك" لە شیکردنەوەکانیدا بۆ هەر پێگەیەکی ئەرکی پیتی کاپیتاڵ دادەنێت بۆ ئاماژەکردن بەوەی ئەو پێگەیە لەوانەیە بە (وشە) یان بە (فرێزێك) پڕکرابێتەوە، دواتر لە دوای هێمای(:) پڕکەرەوەکان دێت، کە بە پیتی بچوك دەنووسرێن، بۆنمونە لەو ڕستەیەی سەرەوە پێگەی ئەرکی بەرکار بە فرێزێکی ناوی پڕکراوەتەوە، "پایك" بۆ ئەو پێگەیە(**N**)دادەنێت بە پیتی گەورە بۆ ئاماژەکردن بەوەی ئەو پێگەیە بە (فرێزێك) پڕکراوەتەوە، دواتر بۆ ئاماژەکردن پڕکەرەوەکانی ئەو پێگەیە پیتی بچوك بەکاردێنێ.

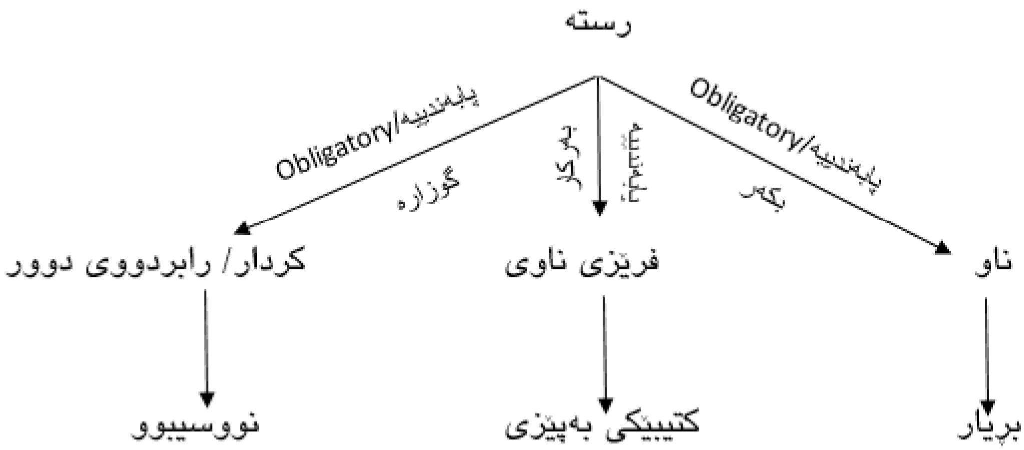

سێیەم/ سیستەمی دوو راستەهێلی یەکتربڕ، بریتییە لەشێوەی نیشانەی(+) بۆ نواندنی شیکردنەوە ڕێزمانییەکانی سیستەمی چێوەڕێژکردن، کە هەر چوار بنەمای چێوەڕێژی قاڵبە ڕێزمانییەکانی یەکە زمانییەکانی هەرەمی ڕێزمانی لەخۆگرتووە:

Slot/پێگە/شوێن	Class/پۆل
پابەندییە بەخورتییە Obligatory Nuclear- کرۆکییە	گوزارە نووسیبوو
Cohesion /دەقبەستی ڕێککەوتن لە کەس و ژمارە لەگەڵ بکەری رستەکە	Role/ڕۆل کردار

Slot/پێگە/شوێن	Class/پۆل
پابەندییە بەخورتییە Obligatory Nuclear- کرۆکییە	فریزی ناوی کتێبی بەپێز
Cohesion /دەقبەستی ڕێککەوتن لە کەس و ژمارە لەگەڵ بکەری رستەکە	Role/ڕۆل بەرکار

Slot/پێگە/شوێن	Class/پۆل
پابەندییە بەخورتییە Obligatory Nuclear- کرۆکییە	ناو بڕیار
Cohesion /دەقبەستی ڕێککەوتن لە کەس و ژمارە لەگەڵ بەرکار و کرداری رستەکە	Role/ڕۆل بکەر

چوارەم/ نواندنی خشتەیی: "پایك"جۆرێکیتر لە نواندنی چێوەیی بۆ تاگمیمەکان لە رستەدا پێشکەش کردووە، ئەویش نواندنی خشتەییە، کە تیایدا جگە لە چوار بنەماکانی تاگمیم، ئاماژە بە پرکەرەوەکان دەکات و ئەو پرکەرەوە لەبریتییانەش دەخاتە ڕوو، کە هەمان پۆلیان هەیە لەگەڵ پرکەرەوەی رستەکە و دەشێ لەبری ئەو پرکەرەوەیە دابنرێن :

شوێن/پێگە-Slot	بکەر-Subject	بەرکار-Adjunct	سەربار-Adjunct	گوزارە-Predicate
ڕۆڵ/Role	کارا-Actor	وەرگر-Undergoer	بوار-Scope	Statement خستنەڕووی ڕووداو
1- 2- 3-	بڕیار ئەو کورەکە	کتێبێکی بەپێزی چیرۆکی نووسینێکی بەپێزی	بۆمن ژیانی خۆی لەسەر دیوارەکە	نووسیبوو نووسیبوو نووسیبوو
پۆل/Class	ناو جێناو فریزی ناوی	فریزی ناوی ناو فریزی ناوی	فریزی بەند فریزی ناوی ئاوەڵگوزارەی شوێن	فریزی کاری فریزی کاری فریزی کاری
دەقبەستی/ Cohesion	S > بکەری حوکمکەر	ڕێککەوتن لەگەڵ بکەر	____________	ڕێککەوتن لە کەس و ژمارە لەگەڵ بکەر و بەرکاری رستەکە

بەشی سێیەم:

(جۆرە جیاوازەکانی ڕۆنانە چێوەییەکان)

3-1.جۆرەکانی چێوە:

چێوە گوزارشتێکە دەربارەی پەیوەستبوونی شێوە و ئەرك بۆ پێکهاتە زمانییەکان (constructions)، وەك ئەوەی لە بابەتی پێگەی ئەرکی ئاماژەی پێدرا، چێوە تەنها پێگەیەکی ئەرکی و پرکەرەوەیەك نییە، بەڵکو پەیوەستبوونی نێوان هەریەك لە پێگەو دەستەی پرکەرەوەکانە، هەرچەندە شێوە جێگیرێ لە زمان دەکرێ ڕۆنانێکی نوێی زمانی دروست بکرێت لە ڕێگەی گۆڕینی ئەرکی شێوەکان، ئەگەر ئەرکەکانیش جێگیر بن ئەوا دەکرێ هەر چێوەیەك بەگوێرەی ئەو ڕۆنانەی چێوەکەی تیایدا دێت بۆ ئەم جۆرانەی خوارەوە دابەش بکرێ:

1-چێوە پابەندییەکان-بەخورتییەکانObligatory و چێوە سەرپشکییەکان-بژاردەییەکانOptional.

2-چێوە سەرەکییەکان/کرۆکییەکانNuclear یان چێوە پەراوێزییەکان Marginal/Peripheral.
3-چێوە شوێن جێگیرەکان ، یان جولاو و گوازراوەکان[ii].

3-1-1.-چێوە بەخورتییەکانObligatoryو چێوە بژاردەییەکان Optional:

چێوە لەنێو رۆنانە زمانییەکاندا چێوەیەکی بەخورتی یان سەرپشکی دەبێت:

یەکەم: چێوە بەخورتییەکان: گوزارشتێکن دەربارەی چێوەیەك، کە لەهەموو حاڵەتەکانی دەرکەوتنی رۆنانێکی زمانیی دیاریکراودا بوونی هەیە و هێمای(+)ی بۆ دادەنرێت، کە ئاماژەیە بۆ پێویستی بوونی لەو پێکهاتەیەدا دەکات.

دووەم: چێوەی بژاردەیی/سەرپشکیی: ئەو چێوەیە لەهەندێك لە حاڵەتەکانی دەرکەوتنی رۆنانە زمانییەکەدا بوونی هەیە، نەوەك لەهەموو دەرکەوتنەکان، هێمای(±)بۆ دادەنرێت، بۆ ئاماژەکردن بە گریمانەیی بوونی لەو پێکهاتەیەدا، تەنانەت گەر گرنگیش نەبێت، جۆرێکیتریش لەچێوە هەیە، کە" پایك" بە چێوەی پابەندی لە بارودۆخی تایبەتدا(Obligatory Under Specified Condition)ناوی دەبات و هێمای(/±)ی بۆ دادەنرێت.

هەموو چێوەکانی زنجیرەی رۆنانەکان تەنانەت چێوەی یەکەمیش(چێوەی بەخورتی)، دەبێ دیاری بکرێت، کە ئایا بەخورتیە یان بژاردەییە، بۆنموونە لە رستەیەکی وەك:

-لانە چیرۆکەکەی نووسی.

ئەو رستەیەی سەرەوە لە سێ چێوەی بەخورتی(Obligatory)ی پێك دیت، کە ئەوانیش چێوەی(بکەر و بەرکار و کردار)ن، بەڵام رستەی:

-لانە بە پەلە رایکرد.

لە دوو چێوەی بەخورتی(Obligatory)ی پێك دێت، چێوەی(بکەر-لانە) و چێوەی (کردار-رایکرد) و چێوەیەکی بژاردەیی(Optional)ی، کە چێوەی هاوەڵکرداری چۆنییەتی(بەپەلە)یە، ئەو چێوەیە بە بژاردەیی دادەنرێت، چونکە لە رستەکەدا دەکرێ دەستبەرداری ببین، بەڵام هەمان هاوەڵکردار لە رستەیەکیتر، کە بەشێك بێت لە گفتوگۆیەك یان وەڵامی رستەیەکی پرس بێت، ئەو چێوەیەی پڕی دەکاتەوە چێوەیەکی بەخورتی دەبێت و ناکرێت دەستبەرداری بین، وەك:

پرسیار: لانە چۆن رایکرد؟

وەڵام: بەپەلە

ئەو چێوەیەی لە رستە ناتەواوەکەی وەڵامی رستە پرسەکەدا هاتووە، کە بە هاوەڵگوزارەی چۆنییەتی(بەپەلە) پڕکراوەتەوە، چێوەیەکی بەخورتییە، کەواتە ئەوەی رۆڵی هەیە لە دیاریکردنی چێوەیەك بە بەخورتی یان بژاردەیی ئەو دەوروبەرە زمانییەیە، کە چێوەکەی تێدا دەردەکەوێت،

جۆرێکیتر لە چێوە، کە بە چێوەی ئامادەنەبووی پابەندی ناودەبرێت، ئەو جۆرەیان زیاتر لە شێوازی (فەرماندان)یان (لابردنی)کەرەستەیەکی سەرەکی رستە لە رۆنانی سەرەوەدا روودەدات، وەك:

-پۆستەکان بگەیەنە.

ئەو رستەیەی سەرەوە لەسێ چێوەی سەرەکی پێکهاتووە چێوەی (بکەر و بەرکار و کردار)، ئەوەی لە رۆنانی سەرەوە دەرنەکەوتووە چێوەی بکەرە، کە بە جێناوی کەسی دووەمی تاك(تۆ) پردەکرێتەوە(تۆ پۆستەکان بگەیەنە)، بەهەمان شێوە لەو رستانەی کەرەستەیەکی سەرەکی رستەکە لە رۆنانی سەرەوە دەرناکەوێت ئەوەی دەرنەکەوتووە چێوەیەکی بەخورتی ئامادەنەبووە، وەك:

پۆستەکانم گەیاند.   رستە بنچییەکە(من پۆستەکانم گەیاند.)

چێوە بەخورتییە ئامادەنەبووەکە چێوەی(بکەر)ە، جێناوی سەربەخۆی(من) بۆ کەسی یەکەمی تاك پڕی دەکاتەوە، کەواتە بە شێوەیەکی گشتی لە بابەتی چێوەی بەخورتی و چێوەی بژاردەیی چوار جۆر چێوەمان دەبێت:(چێوەی بەخورتی، چێوەی بژاردەیی، چێوەی بەخورتی لە بارودۆخی دیاریکراودا و چێوەی بەخورتی ئامادەنەبوو)

جۆرێکیتر لە چێوە، کە بە چێوەی(Suprasegmentals)ناودەبرێت و دەکرێ بە هێمای(-)ئاماژەی پێ بکرێت، ئەو هێمایە ئاماژەیە بۆ چێوەیەکی بەخورتی، بەڵام لە هێڵی دەرکەوتن بوونی نییە، وەك جۆرە جیاوازەکانی ئاوازەی رستە، دەکرێ فراوان بکرێ بەجۆرێك، کە هەموو جۆرە جیاوازەکانی هێز خستنە سەر وشە و دەستەواژەکانی ناو رستە و گوتنەکان بگرێتەوە وەك: (هێز-Stress)، (تۆن-Ton)و (ئاوازە-Pitch) (Cook, W. A.1969:17) .

3-1-2.چێوە کرۆکییەکانNuclear و چێوە پەراوێزییەکان Marginal/Peripheral:

تیۆری چێوەرێژەکان لە دیاریکردنی جۆری چێوەی کرۆکی و چێوەی پەراوێزی پشت بە دوو بنەما دەبەستیت، لە سنوری رستە و دانەی بچوکتر لەرستە لە هەرەمی رێزمانیدا پێگەی ئەرکی و سەرەی فریزەکان دەکاتە پێوەر بۆ دیاریکردن و جیاکردنەوەی چێوەی کرۆکی لە چێوەی پەراوێزی، بەڵام لە پەرەگراف و دانەی گەورەتر لە رستە، واتا و بیرۆکەی سەرەکی رۆڵ دەبینن لە دیاریکردنی چێوەی کرۆکیدا بە پشت بەستن بە بیرۆکەی شەپۆل لەتیۆری چێوەرێژەکاندا.

هەندێکجار وادەردەکەوێت هەموو چێوەیەکی بەخورتی چێوەیەکی کرۆکی بێت و چێوە بژاردەییەکان چێوەیەکی پەراوێزی بن، بەڵام لە راستیدا ئەو رۆنانەی یەکەکەی تێدا دەردەکەوێت رۆڵ دەبینیت، مەبەست لەیەکەی کرۆکی ئەو یەکەیەیە کە لە رێگەیەوە بیرۆکەی سەرەکی پێشکەش دەکرێت و ناتوانرێت لە رۆنانە رێزمانییەکەدا دەستبەرداری بین، کەواتە مەبەست لێ کرۆکی بوونی یەکە زمانییەکانە لە هەر رۆنانێك، کە ئەو یەکەیەی تێدا دەردەکەوێت (سمیر شریف2008:190)، بە تێکەڵکردنی هەر یەك لە چێوەی کرۆکی/Nuclear و چێوەی بەخورتیObligatoryدوو حاڵەتی دەرکەوتنمان دەبێ: یان کرۆکییە و دەرکەوتنەکەی بەخورتییە(پابەندییە) وەك رستەی هەواڵگەیاندن، کە پێکهاتووە لە نیهاد و گوزارە، یان کرۆکییە و دەرکەوتنی بژاردەییە، وەك لابردنی نیهاد یان گوزارە، کاتێك یەکەیەك هەبێت ئاماژە بە بوونی ئەو پێکهاتەیە بکات، وەك:

-نەسرین هەواڵەکەی لە رۆژنامەکەدا بڵاوکردەوە.

(+نەسرین): چێوەیەکی کرۆکی بەخورتییە.

بە لابردنی(نەسرین) رستەکە دەبێتە(هەواڵەکەی لە رۆژنامەکەدا بڵاوکردەوە)، (±نەسرین) لەو رۆنانەدا چێوەیەکی(کرۆکی بژاردەییە)، واتە هەرچەندە نەسرین چێوەیەکی سەرەکییە و ناتوانین لە رۆنانەکەدا دەستبەرداری ببین لەگەڵ ئەوەشدا دەتوانری لە رۆنانی سەرەوەدا لابرێ و یەکەیەکیتر لە رۆنانەکەدا ئاماژە بە بکەری رستەکە بکات، کە جێناوی لکاوی(ی)یە بۆ کەسی سێیەمی تاك، رێککەوتنی هەیە لە کەس و ژمارە لەگەڵ بکەری رستەکە.

(1-چێوە کرۆکییە بەخورتییەکان، 2-چێوە کرۆکییە بژاردەییەکان، 3-چێوە پەراوێزییە بژاردەییەکان)

چێوەی کرۆکی زۆرجار بە چێوەی سەرەکیش[iii] ناودەبرێت، ئەو چێوەیەیە، بەشێوەیەکی سەرەکی لە رۆنانە زمانییەکەدا دەردەکەوێت یان دەرکەوتنی چێوە بە شێوەی ناسەرەکی دەبێت و بە چێوەی ناوەندیی ناودەبرێت، ئەو جیاوازییەی نیوان چێوەی سەرەکی و چێوەی ناوەندی جێبەجێ نابێت لەسەر جیاکردنەوەی چێوەی بەخورتی/پابەندی و چێوەی بژاردەیی، چێوەی سەرەکی ئەو چێوەیەیە تایبەتمەندی بە پێکهاتەکە دەبەخشێت یان بەخورتی دەبێت یان بژاردەیی، ئەو چێوەیە ئەو رۆنانەی پێ جیادەکرێتەوە، کە تیایدا دێت، وەك ئەو چێوانەی لەم پێکهاتەیەدا هاتوون: (کچەکە هاوسەرگیری لەگەڵ دەسگیرانەکەیکرد). بەڵام چێوەی ناوەندی(ناسەرەکی/ لایەنگر-التابع)، ئەو چێوەیە تایبەتمەندی بە پێکهاتە زمانییەکە نابەخشێت و هەموو کات چێوەیەکی بژاردەییە و رۆڵی سەرەکی نابینێت لەو رۆنانەی تیایدا دەردەکەوێت، وەك چێوەی هاوەڵکاری(دوێنێ) لەو رستەیەدا(کچەکە دوێنێ هاوسەرگیری لەگەڵ دەسگیرانەکەی کرد).

بە چێوە پەراوێزییەکان دەگوترێت چێوە ناسەرەکییەکان یان چێوە ناوەندییەکان Marginal Tagmemes ئەمەش واتای ئەوە دەگەیەنێ هەموو چێوە بەخورتییەکان چێوەی سەرەکین بەڵام هەموو چێوە سەرەکییەکان(کرۆکییەکان) بەخورتی نین، لەبەرانبەردا، هەموو چێوە بژاردەییەکان چێوەی (ناسەرەکی/پەراوێزی)ن، لەکاتێکدا هەموو چێوە (ناسەرەکیی/پەراوێزییەکان)ەکان چێوەی بژاردەیی نین، بەپێی ئەو بنەمایە دەکرێ پۆلینکردنێکی سێیی بۆ چێوەکان بخەینە روو:

بۆ رونکردنەوەی ئەمە دەڵێین: چێوە سەرەکییەکان لە پێکهاتەی clauseەکان ئەو چێوانەن، کە یارمەتیمان دەدەن بۆ جیاکردنەوەی پێکهاتەی کلۆزەکان، ئەمەش بکەر و کردار و بەرکار، دەگرێتەوە، بۆنموونە:

-کچەکە سێوێکی خوارد.

ئەو چێوانەی لەو رۆنانەدا بوونیان هەیە، هەندێکیان چێوەی بژاردەیین و هەندیکیتریان بەخورتین، چێوەی بکەر چێوەیەکی بژاردەییە دەکرێ بگوترێت:

-سێوەکەی خوارد.

بەهەمان شێوە چێوەی بەرکاریش دەکرێ بڵێین:

- کچەکە خواردی.

ئەو دوو چێوەیە دوو چێوەی سەرەکین تایبەتمەندی رۆنانە رێزمانییەکە دیاری دەکەن بە هەموو جۆرە جیاوازەکانییەوە، بەو شێوەیە دەکرێ چێوەکان لەهەمان کاتدا سەرەکی و بژاردەیی بن، کەواتە هەموو چێوە سەرەکییەکان(بەخورتی)نین، هەندێکیان بژاردەیین، وەك چێوەی (بەرکار) لە رستەی(کچەکە هاوسەرگیری لەگەڵ دەسگیرانەکەی کرد)، کە دەکرێ دەستبەرداری بین لەو پێکهاتەیەدا، وەك(کچەکە هاوسەرگیری کرد)، بەڵام چێوە ناسەرەکییەکان هەموو کات بژاردەیین.

3-1-3.چێوە شوێن جێگیرەکان و چێوە جوڵاو شوێنگۆڕەکان Movable versus fixed Order Tagmemes:

ئەوەی لەم بابەتە باسی لێوە دەکرێت بریتییە لە جوڵە و جێگیری قاڵبە رێزمانییەکان مەبەست لە جوڵە و جێگربیان ئەوەیە کە ئایا ئەو قاڵبە رێزمانییە وەك قاڵبێکی سەربەخۆ توانای جیگۆڕکێی هەیە یان جێگیرە و شوێنەکەی ناگۆڕێت، چێوەی جێگیر، ئەو چێوەیەیە، کە شوێنی لەچاو ئەوانیتر جێگیر دەگات لە پێکهاتەکەدا، بەپێچەوانەی ئەوە چێوەی جوڵاو جێگیر نابێت لە شوێنێکی دیاریکراو بەبەراورد بە پێکهاتەکانیتر لەهەمان رۆناندا (رمضان عبدالتواب16:1997)، بێگومان کە باس لە گۆڕینی چێوەکان دەکەین هەموو ئەندامە پرکەرەوەکانی ئەو چێوەیە هەمان حاڵەتیان بەردەکەوێ لە چەسپاوی و جێگیری.

چێوە بەشێوەیەکی گشتی لە شوێنێك دێت، کە تیایدا لەوێنەی نموونەیی جێگیردا دەنوێنرێن، بە شێوەیەکی گشتی پێویستە هەر چێوەیەك لە پێگەیەدا دەربکەوێت، کە لەسەر هێلێکی یەك لەدوای یەکی جێگیر دەنوێنرێت، لە چوارچێوەی رۆنانی گشتی هەر پێکهاتەیەکی زمانیدا، بەڵام لەو زمانانەی کە وشەکان خاوەن پێرەوێکی ریزبوونی جوڵاوەنMovable Word Order، ئەوا کامە ریزکردن زۆرترین دەرکەوتنی هەبێت، دەبێت بە یاسا بۆ بەدوابیەکداهاتنی پێکهاتەکان لە رۆنانەکەدا، جگە لەوەی پێویستە ئاماژە بە توانای جوڵەی چێوەکان بدرێت لەهەر رۆنانێکدا (Cook, W.A.1978 :18) بۆنموونە، (زمانی عەرەبی تاڕاددەیەك تایبەتمەندی چێوەی ناجێگیر لە پێکهاتە زمانییەکانیدا بوونی هەیە)(مجد جواد127:2020).

ئەگەر چێوەیەك تەنها دوو جۆر دەرکەوتنی هەبێت لەرووی جوڵە و جێگیری لە ریزبوونی گشتی زنجیرەکەدا، (ئەوا دەکرێ نواندنی هەردوو پێگە لە بریتییەکەthe alternate positions بەو شێوەیە(یان/ یانeither/or) یان بەو شێوەیە(±A...↔...±A) لەهەر پێگەیەك بنوسرێت و ئەگەر چێوەکە ئازاد بوو لە جێگۆڕکێ freely movable لەنێوان زیاتر لە پێگەیەك لە چوارچێوەی رۆنانەکەدا، ئەوا یەکێك لە رێگا پێشنیارکراوەکان بریتییە لە نووسینی نیشانەی(↔)لەسەر چێوەکە، ئەگەر چێوەکە هەمان حاڵەتی جوڵە و جێگیری هەبێت(ئازاد بێت لە جوڵەی لە رۆنانەکەدا)، بەمەرجێك نەچێتە نێوان چێوە کرۆکییەکانی رۆنانەکەnot interrupt the Nucleus یان(SPO)، دەکرێ چێوە کرۆکییەکان لەنێو دوو کەوانەدا بنوسرێن بۆ سنورداركردنی توانای جوڵەی چێوەکان وەك:

tCI=(+S:N+P:tV+O:N) ±L:los ±T:tem

ئەو دارشتنەی سەرەوە، ریزبەندی چەند پێکهاتەیەك لەخۆ دەگرێت لە رۆنانێکدا وەك: (,SPO SPOL, SPOLT, SPOT)، بەڵام (L) یان (T) لەوانەیە لەو رۆنانە بێن یان هەردووکیان لە پێش چێوە کرۆکییەکان بێن یان ریزبەندیTL(کات و شوێن)رێگە پێدراوە لە دوای چێوە کرۆکییەکان بێت.

ئەنجام:

1- واتا و مەبەستی ئاخێوەر رۆڵێکی یەکلاکەرەوە دەبینێ لە پاش و پێشکردنی پێگەی یەکەیەکی ئەرکی لە رۆنانی گشتیدا بۆنمونە ئەگەر بڵێی:(ئایا شیرەکە تۆ خواردۆتەوە؟) مەبەست لێی پرسیارکردنە لەوەی (ئەو) شیرەکەی خواردۆتەوە یان کەسێکیتر، بەڵام کاتێك دەڵێی: (ئایا تۆ شیرەکەت خواردەوە؟) مەبەست ئەوەیە (شیرەکە)ی خواردۆتەوە یان شتێکیتر، بێگومان لە هەموو ئەو دەربڕینانەی کردەی بە لوتکەکردنی تێدا دەکرێت و شێوازی پرسیارکردن لە خۆ دەگرێت، جگە لە شوینگۆڕکێی یەکە رێزمانییەکان هێز (Stress)خستنە سەر یەکەکانی رۆنانەکە و ئاوازەی گشتی (Intonation)رستەکە رۆڵێکی یەکلاکەرەوە دەبینن لە دیاریکردنی واتا و مەبەستی ئاخێوەر لە گوتنەکەدا، کە ئەمەش پەیوەندی راستەوخۆی هەیە بە بنەمای (پێگەی ئەرکی-Functional Slot) لای "پایك".

2- واتای رۆنانی رۆڵ دەبینێ لە پەیوەندی گونجان لەنێوان ئەو یەکانەی چاڵە جیاوازەکان لەسنوری پێگەیەك پڕدەکەنەوە. ئەگەر یەکە پڕکەرەوەکان بگۆڕێ ئەوە گونجانەکە دەبێ جێگیر بێت، کە ئەمەش زیاتر پەیوەستە بە کەرەستە سەرەکییەکانی رستە و شوێن و جێگەی ئەو کەرەستانەی لەو رۆنانە زمانیانەدا دێن، ئەو پەیوەندییەش کاریگەری راستەوخۆی دەبێت لەسەر دیاریکردنی جۆری چێوەی جێگیر و چێوە شوێنگۆڕەکان.

پەراوێز:

[i] بەپێی تێروانینی "هالیدای" دەق تەنها یەکەیەکی سیمانتیکییە زمان لە گەیاندن دەینوێنێ، کە وشەیەك یان رستەیەك یان کۆمەڵە رستەیەك، یان چیرۆکێکە، "هالیدای" دەق بە یەکەیەك دادەنێ لە پرۆسەی کارلێککردن یان پەیوەندیکردن لە واقیعی کۆمەڵایەتیدا، کە لە رێگەیەوە بیرۆکە و واتاکان ئاڵوگۆر دەکرێن و جۆرێکە لەگفتوگۆ لەنێوان ئاخێوەرانی زمانێك، کە ئەمەش بەستنەوەی دەق بە سیاق لەلایەن"هالیدای"دەردەخات)(نعمان بوقره18:2008).

[ii] به سود وەرگرتن لەم سەرچاوانەی خوارەوە:

-Pike, K.L. and Pike, E.G. (1980) Grammatical Analysis. Summer Institute of Linguistic, (p240-245).

-Cook, W.A. (1969) Introduction to tagmemic analysis. Volume 3 in Transatlantic Series in Linguistics. New York: Holt, Rinehart and Winston, (p46-48).

-Longacre, R.E. (1964), Grammar Discovery Procedures: A Field Manual, The Hague: Wilton, (p19-22)

[iii] -چیوەی سەرەکی/چێوەی ناسەرەکی-ناوەندی، هەمان ئاماژەیان هەیە لەگەڵ زاراوەی چێوەی کرۆکی و چێوەی پەراویزی، کە بەرانبەر وشەی **(Marginal)** و **(Nucleus)**ی زمانی ئینگلیزی بەکاردێت.

سەرچاوەکان:

1-صباح رشید قادر(2016)، تیۆری چێوەرێژەکان، زانکۆی راپەڕین، ژ7.

2- مەلا عەبدولکەریم مودەڕیس و محەمەدی مەلاکەریم، 2018، "دیوانی مەحوی"، چاپی نۆیەم، بڵاوکراوەی کوردستان.

3-رمضان عبدالتواب1997، المدخل الى علم اللغة ومناهج البحث اللغوي، ، الطبعة الثالثة، القاهرة.

4- سمير شريف استينية2008، الليسانيات(المجال،والوظيفة والمنهج)، ، الطبعة الثانية، عمان-الاردن.

5- عبدالرحمن ايوب1966، محاضرات في اللغة، ، مطبعة المعارف-بغداد.

6- علي القاسمي1975، علم اللغة وصناعة المعجم، مطبوعات جامعة الرياض.

7- محمد جواد نوري2020، لسانيات النص و تحليل الخطاب, بيروت, لبنان,.

8-نعمان بوقرة,2009، المصطلحات الاساسية في ليسانيات النص و تحليل الخطاب(دراسة معجمية), جدارا للكتاب العالمي, عمان-الاردن.

9-Akmajian, A. (1979) Aspects of the grammar of Focus on in English. New York: Garland.

10-Cook, W.A. (1969) Introduction to tagmemic analysis. Volume 3 in Transatlantic Series in Linguistics. New York: Holt, Rinehart and Winston.

11-Elson, B. and Pickett, V. (1962) An Introduction to Morphology and Syntax. Summer Institute of Linguistics, Box 1960, Santa Ana, California.

12--Longacre, R.E. (1964), Grammar Discovery Procedures: A Field Manual, The Hague: Wilton.

13-Pike, K.L. (1982) Linguistic Concepts: An Introduction to Tagmemics. University of Nebraska.

14-Pike, K.L. and Pike, E.G. (1980) Grammatical Analysis. Summer Institute of Linguistic.

15-Shehdeh, I.F. (1987) Paragraph Structure in Arabic and English Expository Discourse. University of Kansas.

16-Nagham, A.H. (2017) Tagmemic Analysis of English and Arabic Praise Poetry: A Contrastive Study. Baghdad University, Baghdad.

17-Pike, E.G. (1974) Coordination and Its Implications for Roots and Stems of Sentence and Clause. Netherlands, Belgium.

18-Muhartoyo (2012) The Functional Slots of finite Verb Tagmas. Humaniora, Vol.31 No. 45, April 2012: 70-80.